

Unutulmuş Bir Sorun: Keşmir Meselesi ve Bölgesel Dengeler

Taner Zorbay*

Giriş

Geçen yüzyıldan günümüze miras kalan sorunlardan biri de Keşmir Sorunu olsa gerektir. Asya'nın jeopolitik olarak en önemli noktalarından birinde yer alan Keşmir sorunu, bir Babür imparatorunun 16. yüzyıldaki deyişiyile, "Keşmirliilere sorulmadığı sürece" çözülemeyecek bir sorun olarak hala dünya gündeminde yer almaktadır. Ancak dünyanın farklı çatışma bölgeleri içinde, kronikleşmiş ve sorunun taraflarının geri adım atmaması sebebiyle kısa vadede çözülecek bir mesele gibi de görünmemektedir.

Çalışmamız, görece unutulmuş bir sorun olan Keşmir Meselesi'nin arka planını vererek, mevcut durumunu gözden geçirme amacına matuftur. Peki, kronikleşmiş bir sorunun tekrar bir çalışma konusu yapılması neden gereklidir? Dünyanın pek çok yerinde tarihsel düşmanlık merkezli çatışmalar bulunmaktadır. Kudüs, Kıbrıs, Kosova, Karabağ, Kore vb. çatışma alanlarında taraflar geri adım atmaktan ziyade karşı tarafın vazgeçmesi istek veya ümidini taşımaktadırlar. İlginç olan tüm bu bölgelerde taraf devletlerin bütçelerinin önemli bir bölümü artık kronikleşmiş ve nesiller boyudur devam eden bu çatışma için harcanmaktadır. Üstelik taraf ülkelerin hükümet ve rejimleri veya iç dinamiklere yön veren çeşitli unsurlar çözüme dönük gayret sarf ediyor görüntüsüne rağmen mevcut durumun devamından fayda umar gibi görünmektedirler. Çalışmamızın ilk sorusu, tarihsel arka plan ve tarafların kayıpları herkesin malumu iken bu çatışmanın neden sürdürülmekte olduğudur. Bundan başka akla gelen bir başka boyut, bu çatışma bölgelerinin yarattığı girdap içinde yasa dışı faaliyetlerin tüm hızıyla devam ediyor olması ve ilgili tarafların bu işten nemalandıkları düşüncesi çok kuvvetli hale gelmektedir. Öte yandan bu çatışmalar devam ettiği sürece, aslında etnik ve dinsel olarak veya en azından yüzlerce yıl yan yana yaşamış taraf ülkelerin toplumları süregiden çatışmadan dolayı sanayi, ticaret, eğitim, sağlık vb. kalkınma alanlarında ileriye adım atamamaktadırlar. Sınırların politik veya ekonomik saikler ile suni olarak belirlenmesi de bir çözüm imkânının ortadan kalkmasına da yol açıyor gibi görünmektedir.

* Dr. Öğr. Görevlisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, taner@metu.edu.tr ORCID: 0000-0002-5761-4949

Bu sorular üzerinden Keşmir Meselesi üzerine düşünüldüğünde görülmektedir ki, ulus devlet olma sürecinde kendini tamamlayamamış iki taraf arasında güvenlik merkezli bir siyaset izlendiğinde sorun devam etmektedir. Üstelik bölgenin jeopolitik ve ekonomik dengeleri sebebiyle sorunun devam etmesini isteyen dış unsurlar da mevcuttur. Karşı tarafa üstünlüğün ispatı sınırda nöbet değişiminin gösterişli törenlerle yapılmasından nükleer güç kapasitesinin sık sık dile getirilmesine dek uzanan bir çeşitliliğe sahiptir. Devlet dışı aktör veya unsurların çok güçlü görünmediği bir ortamda sorunun çözümü için ortaya kimi zaman konulmaya çalışılan sivil toplum girişimleri de bu anlamda cılız kalmaktadır. Tüm bunlar kimseye güvenmeme ve sadece ulusal çıkarına - burada kastedilen etnik bir milliyetçilikten daha çok ülke kimliğiyle şekillenen bir ulusal kimlikler - göre hareket etme güdüsüdür. Bu durum da kolektif güvenlik, bir arada barış içinde yaşama veya temel hak ve özgürlüklerin sağlanması gibi olanakları ortadan kaldırmaktadır. Ve nihayetinde taraf devletlerin siyasi rejim veya yönetimleri belirlenirken siyasi istikrar bir türlü oturtulamamakta ve bu da iç ve dış aktörlerin rahatça hareket edebilmelerine imkân tanımaktadır.

Tüm bu çerçevede içinde çalışmamız sorunun coğrafi konuma odaklı tarihsel arka planını vererek başlayacak, böylece bu noktada nelerin çözülememiş olduğu üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Tarihsel arka planın ardından mevcut durumun detayları dile getirilecek ve böylece tarihsel sürecin günümüze sorunu hangi ölçüde aktardığı anlaşılmasına çalışılacaktır. Bunun ardından, çalışmamız taraf devletlerin konuyla ilgili mevcut yaklaşımları ile politik istikrar unsurlarının her iki taraf için ne kadar mevcut olduğunu sorgulayacaktır. Bundan başka bölgesel veya küresel aktörlerin meseleye bakışları ve bu konudaki müdahil olma durumları incelenecektir. Yine bu bölümde dinî veya ideolojik kimlik veya tutumların meselenin gidişatı anlamında nasıl bir etki yarattıkları incelenecektir. Tüm bunların ardından meselenin devamı sebebiyle ortaya çıkan yasadışı faaliyetlerin ne boyutta olduğu ve bölgeyi nasıl etkilediği ve ne gibi sonuçlara sebebiyet verdiği üzerinde durulacaktır. Bunlar yapılırken elbette dünya üzerindeki diğer çatışma bölgelerindeki durumlara benzerlik gösteren veya farklılık arz eden unsurlara da değinilmeye çalışılacaktır. Çalışmamız tüm bunların ardından mevcut durumun ne ölçüde çözülebilir olduğu ve yakın gelecekte nasıl bir duruma dönüşebileceği üzerine bir çıkarım çabasıyla ve okuyucunun meseleyi yeniden hatırlamasıyla üzerine düşünebilmesine yol açmak ümidiyle sona erecektir.

Coğrafi Konum ve Tarihsel Arka Plan

Keşmir, Güney Asya'nın jeopolitik olarak önemli bir noktasında olup, Pakistan ve Hindistan ile batı ve güneyden; Afganistan, Tacikistan, Çin ve Tibet ile kuzey ve doğudan komşu durumundadır. Özellikle Pakistan ve Hindistan arasında 1947'den beri süregelen uzlaşmazlıktan başka, Çin'in baskısı ve/ya kontrolü altındaki Sincan Uygur ve Tibet özerk bölgelerinin süregiden kriz ve çatışma ortamları Keşmir'in pozisyonunu daha da kritik hale getirmektedir. Coğrafi konum, Keşmir'in geçmişten gelen çözümsüzlük durumuna katkı sağlıyor gibi görünmektedir. Özellikle Keşmir'in de içinde bulunduğu bölge, siyasi ve askerî açıdan devam eden çatışma ve kargaşa sebebiyle yasadışı faaliyetlere de zemin hazırlamakta ve meseleyi daha da içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Özellikle silah, uyuşturucu ve insan ticareti gibi Keşmir vb. çatışma ortamlarının sürmesini arzulayan küresel ve bölgesel unsurlar için mevcut sorunun devam etmesi ideal olandır. Bu çatışma ortamından bölgede çıkar hesabı olan küresel güçlerin de yararlanıyor olduğu çok karşı çıkılacak bir durum gibi görünmemektedir. Bölgenin büyük ölçüde yüksek dağlar ve ovalardan oluşması da, bölgedeki devletlerin veya sorunun tarafı olan hükümetlerin çözümsüzlüğün veya yasadışı faaliyetlerin sürmesinde güçlü bir gerekçe oluşturmaktadır.

Babür İmparatorluğu'nun (1526-1858) hâkimiyet sürdüğü topraklar, gerek coğrafi konumu, gerekse de ulaştığı güç ve zenginlik ile küresel güçlerin her zaman ilgisini çeken bir bölge olmuştur. Farklı din ve ırktan milyonlarca insanın yaşadığı bu topraklarda hâkimiyet kavgası, 17. yüzyılda gücünün son demlerine gerileyen İmparatorluğun dışarıdan gelen Avrupalı sömürgeciler tarafından paylaşılması çok zaman almamıştır.

Keşmir Sorunu, 17. yüzyılda bölgeye ticaret kolonisi yoluyla gelen ve bir asır geçmeden bölgede askerî ve siyasi gücünden ötürü kolayca kontrolü sağlayan İngiltere'nin yarattığı bölgesel dengesizliğin bir sonucu gibi görünmektedir. İngiliz sömürge imparatorluğunun en önemli kısmı, adeta "Tacın İncisi" olan Hint toprakları, 20. yüzyılın ikinci yarısına dek Londra hükümetleri için önemli bir gelir kaynağı ve asker deposu olagelmıştır. Denge siyasetin ve karşı tarafı bölerek birbirine düşürme siyasetinin gelenekselleşmiş yetilerine sahip olan İngilizler, Babür İmparatorluğu'nun son günlerini yaşadığı bir ortamda, önce Afganların sonra da Sihlerin kontrolüne geçen bölgede ibreyi kendi lehlerine çevirmek için Cammu eyaletini Amritsar anlaşması (1846)¹ ile Hindu Gulab Singh'e satmışlardır.

1 Anlaşma metni ve bu olaya ilişkin detaylar için Bkz. http://jklaw.nic.in/treaty_of_amritsar.pdf, http://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/63964/9/09_chapter%202.pdf Erişim Tarihi: 26.05.2018.

Özellikle Hindu yönetimin dinî kimliğini öne çıkararak sürdürdüğü yönetim anlayışı krizi daha da derinleştirmiştir.

İngilizlerin sömürge yönetimine karşı bir yandan Hindistan Ulusal Kongresi kurulurken (1885) bir yandan da bölgede yaşayan Müslümanlar tarafından Tüm Hindistan Müslüman Ligi teşkil edilmiştir (1906). Hint alt kıtası sakinleri Mohandas Gandhi'nin² liderliğinde II. Dünya Savaşı sonuna dek uzanan, kimi zaman uzlaşma çoğu zamansa direniş ve çatışma ile süren bir bağımsızlık savaşı vermişlerdir. Hint ulusal hareketi, Osmanlılar ile Halifelik kurumu üzerinden ve bağımsızlık fikri etrafında irtibat kurmuş, Kurtuluş Savaşı sırasında da Hint Müslümanlarının Türkiye ile temasları olmuştur. 1947'de Gandhi ve Jawaharlal Nehru liderliğinde Hindistan ve Muhammed Ali Cinnah liderliğinde Pakistan ortaya çıkmış, 1971'de ise Doğu Pakistan olarak yönetilen bölgede Şeyh Muciburrahman liderliğinde Bangladeş kurulmuştur. Hint topraklarının bölünmesi esnasında Haydarabad ve Keşmir bölgeleri başlangıçta tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir. Ancak Haydarabad kısa bir süre sonra Hint işgaline uğrayacak ve Hint yönetimine tabi olmak zorunda kalacaktır.

Keşmir'de nüfusun çoğunluğunun Müslüman olması ve Pakistan'a katılma yönündeki eğilim ile yerel yönetici Mihrace Hari Singh'in Hindu yanlısı siyaseti bir yönetim krizine yol açmıştır. Pakistan'ın müdahalesiyle bölge Müslümanların denetimine geçince bu kez, Jammu bölgesine kaçan Mihrace'nin talebiyle Hindistan olaya müdahil oldu. Nehru'nun şartı bölgenin kendi topraklarına katılması idi. Mihrace Singh imzaladığı anlaşmayla (26 Ekim 1947)³ bunu yasal bir zemine yerleştirmiş oldu ve bölge hemen ardından Hint ve Pakistan ordularının çatışma alanına döndü. Halk oylaması veya meselenin BM'ye taşınması girişimleri de sonuçsuz kaldı. Ocak 1948'de olay BM'nin gündemine gelmiş, BM Güvenlik Konseyi tarafından bir uzlaşma komitesi tertip edilmişse de, çatışmalar devam etmiştir. Bölgenin üçte ikisi Hint kontrolüne girerken, tarafları uzlaştırma veya halk oylaması yapılması girişimleri sonuçsuz kalmıştır.

2 Gandhi'nin, kendi deyimiyle, "farklı türden" bir anarşist olduğunu söylediği konuşması ve "Kıbar Devrimci" olarak tanımlandığı bir çalışma için Bkz. Peter Marshall, *Anarşizmin Tarihi*, çev. Yavuz Alogan, İmge Kitabevi, Ankara 2003. ss. 587-595.

3 Anlaşma metni ile anlaşmanın ve Keşmir meselesinin hukuksal boyutun değerlendirilmesi için Bkz. http://www.jammu-kashmir.com/documents/instrument_of_accession.html <http://www.claudearpi.net/wp-content/uploads/2016/12/1947-10-26-Instrument-of-Accession.pdf> <https://www.efsas.org/EFSAS-Jammu%20and%20Kashmir%20in%20Legal%20Perspective.pdf> Erişim Tarihi: 26.05.2018.

Soğuk Savaş döneminde Hindistan Bağlantısızlar Hareketi ve/ya SSCB desteği ile Cammu-Keşmir üzerindeki kontrolünü sürdürmüştü, 1957'de Cammu-Keşmir'i kendi topraklarına dâhil ettiğini ilan etmiştir.⁴ Pakistan ise bu dönemde Azad (Özgür) Keşmir denilen bölgeyi kendi kontrolüne almış, Bağdat Paktı ve CENTO gibi ittifaklar ile ABD desteğine bağlı bir siyaset izlemiştir. 1970'lerde Şey Abdullah gibi Müslüman liderleri yanına çeken Hindistan, böylece Cammu-Keşmir üzerindeki kontrolünü güçlendirmiştir. Soğuk Savaş'ın sonuna doğru Rus-Afgan Savaşı ve İran İslam Devrimi gibi olaylar ile ABD-Pakistan ittifakı derinleşmiş ve Amerikan mali ve askerî yardımını alan Pakistan'ın Keşmir meselesinde eli güçlenmiştir. Bu dönemde Hindistan ve Pakistan arasındaki yaşanan gerginlik ve kimi zaman çatışmalar aslında bölgeyi, Soğuk Savaş'ın iki lideri olan ABD ve SSCB arasındaki güç gösterisinin sergilendiği sahnelerden sadece biri haline getirmiş oldu. Bir de bunun üzerine iki tarafın peş peşe nükleer güç elde etmesiyle, birbirlerine olan üstünlüklerini bu kez nükleer silahlar ile kanıtlama çabası ortaya çıkmıştır. Bu durum da zaten istikrar ve güvenlik sorunları yaşayan bölgenin daha da riskli bir hale gelmesine yol açmıştır. Üstelik SSCB'nin dağılmasından sonra tıpkı Pakistan gibi ABD ile işbirliği geliştirme yönünde bir çaba içine girmek zorunda kalan Hindistan, yine Pakistan gibi nükleer silah kapasitesini geliştirme çabası nedeniyle ABD tarafından mesafeli bir tavra maruz kalacaktır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesini takiben taraflar arasında yaşanan gerginlik tekrar tırmanmış, 1992'den itibaren farklı zamanlarda gerginlik ve çatışmalar yaşanmış, bu sebeple de pek çok insan hayatını kaybetmiş veya farklı boyutlarda zarara uğramıştır. İki ülkenin arasındaki çatışma Keşmir ve Bangladeş topraklarına sıçrayacak kadar yoğunlaşmıştır. 11 Eylül sonrası dönemde ayrılıkçı Müslüman gruplar ile mücadelesini artıran Hindistan ile bu grupları kimi zaman destekleyen Pakistan arasındaki gerginlik, bölgesel başkent Srinagar ile Hint ulusal parlamento binalarına yapılan bombalı saldırılar ile zirveye çıkmıştır. Hindistan'ın İslamabad'daki büyükelçisini çekmesi sonrası Pakistan lideri Pervez Müşerref'in ayrılıkçı Müslüman gruplara karşı operasyon yaparak desteğini çekmesi tansiyonu düşüren bir olay olmuştur. Bu karmaşa içinde Keşmir'in belli bir bölümünü (Shaksgam Vadisi ve Siachen Buzulu) de Çin kontrolü altına almıştır. Tüm bu gelişmeler, Keşmir meselesini daha da kronik bir hale getirmiş durumdadır.

4 1957 yılında ve sonrası yaşanan bölgesel gelişmelere dair detaylar için Bkz. <http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/asiapacific-region/indiakashmir-1947-present/> Erişim Tarihi: 26.05.2018.

Keşmir'deki Mevcut Durum ve Tarafların Tutumu

Keşmir meselesi sebebiyle Hindistan ve Pakistan üç defa (1947, 1965, 1999) savaşmışlardır. Pakistan, kendi denetiminde olan bölgeyi Azad (Özgür) Keşmir ve Gilgit Baltistan adıyla iki özerk bölge olarak yönetmektedir. Hindistan ise kendi kontrol bölgesini Cammu Keşmir eyaleti olarak yönetmektedir. Yaşanan şiddet olayları ve saldırılara rağmen, iki taraf arasında farklı düzeylerde temaslar yapılmış ve bir uzlaşmaya varılmaya çalışılmıştır. Kimi zaman yaşanan sınır ihlalleri ve çatışmalara rağmen sivil ve asker kaybı gerginlik oranında yüksek olmamıştır. Son 30 yılda, Cammu Keşmir'de yaşanan olaylarda 94.888 kişi hayatını kaybetmiştir. Özellikle Haziran 2016'dan bu yana süregelen hükümet karşıtı gösterilerde, 174 sivil hayatını kaybetmiş, 20 bin kişi yaralanmış, 18.990 kişi çeşitli gerekçelerle gözaltına alınmış ve 818 kişi tutuklanmıştır.⁵

Her ikisi de nükleer güce sahip olan ve defalarca farklı zamanlarda nükleer silah denemeleri gerçekleştiren Hindistan ve Pakistan, karşılıklı sınırlara yığdıkları yüzbinlerce asker ve yıllık bütçelerinde yer alan askerî harcamalar ile adeta Keşmir sorununa çözüm bulmaktan çok uzak görünmektedirler. Uluslararası toplumun çeşitli yaptırımlarına rağmen ne nükleer güç riski azalmakta ne de taraflar Keşmir konusunda bir uzlaşmaya yanaşmaktadır. Hindistan kontrolündeki bölgede yaşanan insan hakları ihlalleri ve devlet temelli şiddet ısrarla sürmektedir. Pakistan ise ayrılıkçı Müslüman unsurları kimi zaman destekleyerek krizin devamına katkı sunmaktadır. Askerî olarak Pakistan'dan güçlü olduğu halde, askerî harcamalar ve Çin baskısı sebebiyle eli zayıflayan Hindistan karşısında, özellikle 2001 sonrası dönemde ABD'nin güdümüne daha da artan miktarda giren Pakistan yönetimi de Keşmir konusunda kendi çıkarları açısından bir ilerleme kaydedememektedir. Özellikle dinî ve ideolojik temelli tutum iki tarafın da uzlaşma seçeneğinden uzaklaştırmaktadır. Tüm bu sebeplerle, Keşmir meselesinin yakın gelecekte çözülebilmesi imkânı görünmemektedir.

Meselenin Yol Açtığı Yasadışı Faaliyetler ve Dış Aktörler

Keşmir, jeopolitik açıdan bölgede bir geçiş rotası olup, özellikle silah, uyuşturucu ve insan ticareti için rahat bir ortam yaratmaktadır. Coğrafi olarak aşılması zor bir arazide, bu yasadışı ticareti gerçekleştiren yerel ve/ya küresel unsurlar, taraf devletlerin farklı düzeylerdeki yetkililerini de gerektiğinde kendi yanlarına çekerek

5 Detaylar için Bkz. <https://edition.cnn.com/2013/11/08/world/kashmir-fast-facts/index.html>
<http://www.trthaber.com/haber/dunya/kesmir-sorunu-1947-yilindan-bu-yana-cozulmeyibekliyor-349083.html> Erişim tarihi: 02.06.2018.

ve/ya ortadan kaldırarak faaliyetlerine devam etmektedirler. Özellikle bölge insanı için olağan hale gelen şiddet olayları ve bombalı saldırıların, aslında gündemi meşgul ederek yasadışı ticaretin sürmesine imkân sağlama amacına yönelik olduğu düşünülmektedir. Özellikle Hindu ve Müslüman inançları merkezli yaratılan dinî düşmanlık ve ötekileştirme çabaları, kitleleri korku sarmalına alarak siyasi veya ekonomik çıkar veya kazanım elde edilmesine de yol açıyor gibi görünmektedir. Örneğin bölgede uzun yıllardır etkin olan ve ciddi bir risk sebebi olan El Kaide gibi bölgesel/küresel örgüt ve yapılanmalar, uyuşturucu ve silah ticaretine harcadıkları gayretle, hem planladıklarını gerçekleştirebilmekte hem de taraftarlarının sayısını koruyabilmektedirler. Dinî temelli terör faaliyetleri hem taraf hükümetlerin hem de bölgesel ve küresel aktörlerin katkılarıyla sürmektedir.

ABD, Soğuk Savaş döneminin aksine bölgede daha az müdahil bir görüntü çizmektedir. Ancak, nükleer ve diğer kitle imha silahlarının etkisini azaltmak, bölgenin ekonomik gelişmesini ve Amerikan yatırımlarını artırmak ve demokrasiyi inşa etmek hedeflerine sahip görünmektedir. Bundan başka, yasadışı faaliyetlerin önlenmesi veya en azından kontrolünü sağlamak ve terörist faaliyetleri durdurmak da Washington yönetiminin hedefleri arasında görünmektedir. Yine nüfus artışını makul seviyeye çekmek ve nihayet sayıları milyonlara ulaşan mülteci ve göçmenlerin durumunu iyileştirmek ve ülkelerine geri dönüşlerini sağlamak yönünde bir dış politika çizgisi izler görünmektedir.⁶ Tüm bu sebeplerden olsa gerek, ABD bölgedeki varlığını korumaya ve çıkarları doğrultusunda gerektiğinde müdahaleye devam edecek gibi görünmektedir.⁷ Öte yandan Çin de, bölgesel bir diğer güç olarak, ABD ve Hindistan'ın çıkarlarının aksine, BRI (Kemer & Yol İnisiyatifi) ve CPEC (Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru) ile bölgedeki ekonomik etkinliğini artırmak istemektedir. Böylece komşuları için bir tehdit unsuru olarak görülmektense bölgesel işbirliği ve ittifaklar yoluyla Orta Asya ve Orta Doğu'ya

6 Stanley A Kochanek, "US Foreign Policy in South Asia", *Pakistan Horizon*, c. 46, sy. 3/4 (1993), ss. 17-25. <https://www.jstor.org/stable/pdf/41393438.pdf?refreqid=excelsior%3A05834a3898313bd770e4059ac34eac4d> Erişim Tarihi: 05.04.2018.

7 ABD Başkanı Donald Trump tarafından Ağustos 2017 'de, ABD'nin Güney Asya siyasetinin geleceğine dair ipuçları içeren bir konuşma yapmıştır. Detaylar için Bkz. "Full texts of Donald Trump's Speech on South Asia Policy", *The Hindu*, 22.08.2017, <http://www.thehindu.com/news/international/full-texts-of-donald-trumps-speech-on-south-asia-policy/article19538424.ece>, Erişim Tarihi: 22.05.2018.

Jim Garamone, "President Unveils New Afghanistan, South Asia Strategy", 21.08.2017. *ABD Savunma Bakanlığı web sitesi*.

<https://www.defense.gov/News/Article/Article/1284964/president-unveils-new-afghanistan-south-asia-strategy/> Erişim Tarihi: 23.05.2018.

ulaşma yoluna gitmiştir.⁸ Öte yandan en büyük silah sağlayıcısı ve nükleer santral yapımına destekte bulunan bir ülke olarak Çin, Pakistan için önemli bir müttefik olmaya devam edecek gibi durmaktadır. Pakistanlılar için Çin ile işbirliği, “en derin denizden daha derin, Himalayalar’dan daha yüksek, baldan daha tatlı ve en güçlü çelikten daha güçlü” bir işbirliğidir. Buna karşılık Çin’in beklentisi, radikal İslami unsurların ve Uygur Özerk bölgesi lehindeki ayrılıkçı grupların Pakistan tarafından desteklenmemesi olacaktır.⁹ Diğer bir bölgesel güç olarak Rusya ise hem Hindistan hem de Pakistan ile ilişkilerini dengeli şekilde geliştirmek ve böylece Orta Asya ve Afganistan’daki durumu kontrol altında tutmak yönünde bir siyaset izlemektedir.¹⁰ Türkiye, özellikle 2007’den beri artan bir eğilimle, daha aktif ve bölgesel işbirliği ve güvenlik merkezli bir dış politika izlemektedir. Bölge ülkeleriyle sahip olunan tarihsel ve kültürel bağlara istinaden, bu politikayı sürdürmektedir. Türkiye, Keşmir gibi hassas konularda bile bölgesel dengeleri gözetme yoluna gitmektedir.¹¹ İran ise bir yandan Pakistan ile ilişkilerini geliştirirken diğer yandan Hindistan ile olan ilişkilerini de kontrollü bir şekilde sürdürmektedir.¹²

Sonuç

Keşmir Meselesi, yalnızca Hindistan ve Pakistan arasında varılacak bir uzlaşmayla çözülebilecek bir sorun gibi görünmemektedir. Hem bölgesel hem de küresel dengeler bu sorunun bir süre daha devam edeceğine dair ipuçları içermektedir. Yalnızca dinî veya ideolojik kimlik veya tutumların sertliği değil, aynı zamanda ekonomik ve askerî çıkar ve dengeler de sorunun çözümüne birer destek veya engel olabilme potansiyeline sahiptirler. Öte yandan özellikle Soğuk Savaş’ın sona

8 Rehana Hashmi, “China’s Ambitions Abroad: The Case of South Asia”, *LAPSDIALOGUE*, University of Nottingham, 15.02.2018, <https://iapsdialogue.org/2018/02/15/chinas-ambitions-abroad-the-case-of-the-south-asian-region/> Erişim Tarihi, 15.04.2018.

9 Najma Minhas, “China: Peacemaker in South Asia”, *Foreign Policy*, 23.03.2016, <http://foreignpolicy.com/2016/03/23/china-peacemaker-in-south-asia/> Erişim Tarihi, 15.04.2018.

10 Samuel Ramani, “Russia’s Balancing Strategy in South Asia”, *The Diplomat*, 12.10.2017, <https://thediplomat.com/2017/09/russias-balancing-strategy-in-south-asia/> Erişim Tarihi: 15.04.2018.

11 Selçuk Esenbel ve Altay Atlı, “Turkey’s Changing Foreign Policy Stance: Getting Closer to Asia”, *Middle East Institute*, 30.09.2013, <http://www.mei.edu/content/turkey%E2%80%99s-changing-foreign-policy-stance-getting-closer-asia> Erişim Tarihi: 15.11.2017.

12 Iqra Jathol vd. “Iran’s Changing Foreign Policy Trends”, *Asian Social Science*, v.13, no: 6, 2017. file:///C:/Users/win7/Downloads/67083-249141-1-PB.pdf, Erişim Tarihi: 26.05.2018.

ermesiyle beraber değişen ittifak ilişkileri, hem Hindistan hem de Pakistan için yeni dengeler kurmayı veya geleneksel müttefiklerini yeniden gözden geçirmeyi gerekli kılmaktadır. Keşmir'in de içinde yer aldığı bölgedeki nükleer silahlanma, yasadışı faaliyetler, radikal ve ayrılıkçı örgüt veya unsurların varlığı ile sınır aşan göç ve iltica, bölgesel ve küresel aktörlerin neredeyse tamamı için bir endişe kaynağı yaratmaktadır. Bu durum da, Hindistan ve Pakistan üzerinde, diğer bölge ülkelerinde olduğu gibi, iç politika adımlarında veya dış politika kararlarında bir baskı unsuru oluşturmaktadır.

Keşmir meselesinin, bölgedeki ve dünyadaki görece benzer örneklerine nazaran, çok uzun vadede sürdürülebilirliği zor görünmektedir. Taraf hükümetlerin uyguladıkları politikalar sebebiyle uğradıkları yaptırımlar ile bütçelerinin önemli bir bölümünü savunma harcamalarına ayırmaları giderek artan nüfuslarının ve ihtiyaçlarının bir sonucu olarak, her iki ülkeyi daha da zora sokmaktadır. Sorunun çözümüne yönelik iç kamuoylarındaki demokratik veya hak temelli talepler henüz çok güçlü değilse de giderek artacaktır. Tüm bunlardan daha önemlisi, hem Hindistan hem Pakistan, bölgelerinde daha etkin ve önemli bir pozisyona sahip olmak ve gelecekte daha güçlü bir şekilde ayakta kalmak için Keşmir meselesi gibi bir sorunun çözüme ulaştırılması yönünde, çok istemeseler de, bir uzlaşmaya varmak zorunda kalacaklardır.

Kaynaklar

Arı, Selçuk ve Okan Arslan, *Uluslararası İlişkiler ve Din: Tanrı Tarafsız mı?*, Platin Yayınları, Ankara 2005.

Arsal, Sadri Maksudi, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2018.

Black, Antony, *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi*, Dost Kitabevi, Ankara 2010, s. 233-239, 333-354.

Bouchet-Saulnier, Françoise, *İnsancıl Hukuk Sözlüğü*, çev. Selahattin Bağdatlı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Burke, Jason, *On the Road to Kandahar: Travels Through Conflict in the Islamic World*, Penguin Books, London 2006.

Davison, Michael Worth (Ed.), "A Blaze that made India the Jewel in the Crown", *When, Where, Why and How it Happened?*, Reader's Digest, London 1993, s. 248-249.

Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul 2004.

Diñçer, Mustafa, "Keşmir: Himalaya Eteklerinde Bağımsızlık Mücadelesi", *Dünya Çatışma Bölgeleri*, ed. Kemal İnat vd., Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s. 659-671.

Donnan, Hastings ve Thomas M. Wilson, *Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları*, Ütopya Yayınları, Ankara 2002.

Esenbel, Selçuk ve Altay Atlı, "Turkey's Changing Foreign Policy Stance: Getting Closer to Asia", *Middle East Institute*, 30.09.2013.

<http://www.mei.edu/content/turkey%E2%80%99s-changing-foreign-policy-stance-getting-closer-asia> Erişim Tarihi: 15.11.2017.

Fricke, Dietmar, "Sömürge Mirasının İç Çatışmaları", *Dünya Çatışma Bölgeleri*, ed. Kemal İnat vd., Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s. 653-658.

Garamone, Jim, "President Unveils New Afghanistan, South Asia Strategy", 21.08.2017, *ABD Savunma Bakanlığı web sitesi*,

<https://www.defense.gov/News/Article/Article/1284964/president-unveils-new-afghanistan-south-asia-strategy/> Erişim Tarihi: 23.05.2018.

Georgeon, François, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Gieler, Wolfgang ve Murat Yeşiltaş, “Pakistan: İstikrardan Yoksun Yeni Nükleer Güç”, *Dünya Çatışma Bölgeleri*, ed. Kemal İnat vd., Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004, s. 645-652.

Gülalp, Haldun, “Sonuç: Ulus-Devlet Aşılıyor mu?”, *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma*, ed. Haldun Gülalp, Metis Yayınları, İstanbul 2007, s. 173-181.

Güngör, Erol, *İslam’ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, s. 109-128.

Hashmi, Rehana, “China’s Ambitions Abroad: The Case of South Asia”, *IAPSDIALOGUE*, University of Nottingham, 15.02.2018, <https://iapdialogue.org/2018/02/15/chinas-ambitions-abroad-the-case-of-the-south-asian-region/> Erişim Tarihi, 15.04.2018.

Jathol, Iqra vd., “Iran’s Chnaging Foreign Policy Trends”, *Asian Social Science*, v.13, no: 6, 2017. file:///C:/Users/win7/Downloads/67083-249141-1-PB.pdf, Erişim Tarihi: 26.05.2018.

Kochanek, Stanley A., “US Foreign Policy in South Asia”, *Pakistan Horizon*, c. 46, sy. 3/4(1993), s. 17-25.

<https://www.jstor.org/stable/pdf/41393438.pdf?refreqid=excelsior%3A05834a389313bd770e4059ac34eac4d>, Erişim Tarihi: 05.04.218.

Kösebalaban, Hasan, “Yeni Rusya’nın Kimlik Arayışı”, *Küresel Güçler*, haz. Fatma Sel Turhan, Küre Yayınları, İstanbul 2005, s. 226-230.

Kumrular, Özlem, *İslam Korkusu: Kökenleri ve Türklerin Rolü*, Doğan Kitap, İstanbul 2012.

Lapidus, Ira M., *İslam Toplamları Tarihi*, c. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 589-626.

Lapidus, Ira M., *İslam Toplamları Tarihi*, c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 263-310.

Lukacs, John, *Türminci Yüzyılın ve Modern Çağın Sonu*, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul 1993.

Marshall, Peter, *Anarşizmin Tarihi*, çev. Yavuz Alogan, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 589- 595.

Mengiler, Özgür, *Birleşmiş Milletler Çerçevesinde Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümü*, Platin Yayınları, Ankara 2005.

Minhas, Najma, “China: Peacemaker in South Asia”, *Foreign Policy*, 23.03.2016, <http://foreignpolicy.com/2016/03/23/china-peacemaker-in-south-asia/> Erişim Tarihi: 15.04.2018.

Özcan, Azmi, “Osmanlı - Hindistan Münasebetleri”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 18, s. 84. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hindistan>, Erişim Tarihi: 20.04.2018.

Özcan, Mesut, “İslam Dünyasının Jeopolitiği”, *Küresel Güçler*, haz. Fatma Sel Turhan, Küre Yayınları, İstanbul 2005 s. 348-350.

Özel, Mustafa, “Yeni Emperyalizm ve İslam Dünyası”, *Küresel Güçler*, haz. Fatma Sel Turhan, Küre Yayınları, İstanbul 2005, s. 335-340.

Öztuna, Murat, “İç Dinamikler, Bölgeselleşme ve Küresel Güç Olmak”, *Küresel Güçler*, haz. Fatma Sel Turhan, Küre Yayınları, İstanbul 2005, s. 277-279.

Ramani, Samuel, “Russia’s Balancing Strategy in South Asia”, *The Diplomat*, 12.10.2017, <https://thediplomat.com/2017/09/russias-balancing-strategy-in-south-asia/> Erişim Tarihi: 15.04.2018.

Suruş, Abdülkerim, “Batı Medeniyeti Çatışmaya Dayanır”, *Türkiye Söyleşileri 6: Küreselleşme, Din ve Medeniyet*, Küre Yayınları, İstanbul 2011, s. 9-23.

Tankuter, Korkut (ed.), *İnsan Hakları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

[Yazar yok], “Full texts of Donald Trump’s Speech on South Asia Policy”, *The Hindu*, 22.08.2017, <http://www.thehindu.com/news/international/full-texts-of-donaldtrumps-speech-on-south-asia-policy/article19538424.ece>, Erişim Tarihi: 22.05.2018.